Horváth Róbert

ROBINSON CRUSOE METAFIZIKÁJA ÉS ÖKOLÓGIÁJA

Ars Naturæ Online, 2023. január 12.

Azt mondják, Daniel Defoe *Robinson*ja a legtöbb példányban eladott könyv a Biblia után. Nem tudjuk, így van-e, miként azt sem, egyáltalán olvasnak-e ma még klasszikus regényeket (először 1719-ben jelent meg). Nem hisszük, hogy Robinsonnak lett volna metafizikája, csak annyiban, amennyiben minden ember metafizikus lény. Sokan a könyv ökológiai vonatkozásait is vitatják, inkább a brit gyarmatosítás alakjának tekintik a yorki tengerészt. Mégsem túlzunk a címmel. Defoe nem kimondva, akarva-akaratlanul, meglehet, tudattalanul felvetett néhány metafizikai és ökológiai témát. Ezekről szeretnénk most néhány gondolatot közzétenni.

„A tengerhez vonzódó vándorhajlamom olyan mereven szembeállított atyám akaratával, sőt parancsával és anyám meg barátaim rimánkodó könyörgésével, hogy e nyugtalan természetem keltette hajlamom szinte végzetszerűen sodort magával és nyílegyenesen vezetett ahhoz a szenvedésekkel teli élethez, amely végül is osztályrészemül jutott."

E sorokat mindjárt a *Robinson* első oldalán olvashatjuk.[1] Adott tehát egy vándorlási hajlam, amely összefügg a tengerrel és szenvedéshez vezet. Robinson később sem tisztán szabadságként éli meg a magányát. Nem felszabadult, metafizikai egyedüllétként. Tudta, tengerhez vonzódó vándorhajlama szemben állt atyja akaratával és üvöltött, amikor a szigeten hajótöröttként magányára ébredt:

„Felálltam, fel-le járkáltam a parton, ugráltam, karjaimmal hadonásztam, értelmetlen szavakat kiabáltam, egész lényemet eltöltötte az egyetlen nagy érzés: élek, megmenekültem, szabad vagyok. Csak amikor már túl voltam ezeken a félig öntudatlan örömkitöréseken és rendszerezni tudtam gondolataimat, akkor jöttem rá, hogy egyedül vagyok, teljesen egyedül, mert egyetlen társam, a hajó egyetlen embere sem menekült meg, mindnyájukat elnyelte a tenger. Nyom nélkül vesztek el, csak később találtam a tengerparton két pár cipőt, három sapkát és néhány ruhadarabot."[2]

„(…) mert kétségkívül megállapíthattam, hogy ha nem menekülünk pánikszerűen, hanem maradunk a hajón, most valamennyien megmenekültünk volna, legalábbis mindnyájan sértetlenül partraszállhattunk volna itt, ahol most egyedül állok. Keseregve gondoltam erre, mert újra összeszorította a szívem a reménytelen egyedüllét, a társtalanság nyomasztó érzése."[3]

Robinsonnak, így hát, semmi köze nincs a szolipszizmushoz. Vagy mégis?

---

[1] Daniel Defoe: *A teljes nagy Robinson. Robinson Crusoe yorki tengerész élete és csodálatos kalandjai.* Ford. Szerelemhegyi Ervin. Budapest, 1990, Pergamen Kiadó, 5. o.

[2] Uo. 39. o.

[3] Uo. 40–42. o.

Idővel ekképp vélekedik:

„Elég időm volt végiggondolni az elmúlt éveken és elemezhettem sajátmagam, mennyire gyökeresen megváltoztam ez alatt az idő alatt. Elsősorban Istenről és az isteni Gondviselésről voltak tökéletesen más fogalmaim, mint azelőtt, de ma már más szemmel néztem az egész világot is. Úgy néztem arra a világra, amelyben valaha éltem és amely nélkül annak idején úgy hittem, nem is tudok élni, mint valami távoli, számomra egészen jelentéktelen és haszontalan dologra és ha nagyon a lelkem mélyére néztem, akkor sem változott meg ez a felfogásom, mert nem vártam a világtól semmit, nem vágyakoztam utána, olyan volt az egész, mint egy nagyon régen elhagyott hely, ahol szép napokat töltöttem, de ma már túl vagyok rajta lélekben és testben egyaránt.

Nem győztem naponta elég hálával köszönetet mondani Isten kegyelmének mennyire gondjaiba vett."[4]

„Külön adtam hálát Istennek azért is, hogy éppen erre a szigetre vezérelt, ahol minden csak előnyös rám nézve. Nincsenek emberek, akiknek a társaságát amúgy sem nagyon szerettem, nincsenek veszedelmes vadállatok, nincsenek ragadozó tigrisek, nincsenek mérges növények és állatok és nincsenek vademberek és emberevők. Valahányszor ilyen gondolatokba merültem, utána mindig nagy lelki és testi megnyugvással tudtam folytatni mindennapi munkámat és zugolódás, gyötrődés nélkül tervezgettem itteni életem további eshetőségeit."[5]

„Egyre nagyobb földi kényelem vett körül, lelkem megnyugvását pedig úgy értem el, hogy alázatos hűséggel igyekeztem Isten kedvére tenni és teljesen rábíztam magam a Gondviselés kegyelmére. Istenbe vetett hitem meghozta azt is, hogy magányom társas életté változott, mert amikor már nagyon éreztem az emberi társaság hiányát és égtem a vágytól, hogy emberi hangokat halljak és társaloghassak valakivel, elég volt felvetni a kérdést magamban, vajon az a társalgás, amelyet gondolataimban magammal folytatok és az, amikor mélységes alázattal magához Istenhez szólok, nem sokkal jobb-e, mint a világ legörömteljesebb emberi társasága?"[6]

Mindez távol áll a szolipszizmustól. Isten egyedülvalósága, melyet legelmélyültebb állapotainkban élünk át, valamint minden sziget- és cellaszerű, szinte szerzetesi élmény rendelkezik azonban egy *szolipszisztikus karakterrel.*

Az egyedüllét pozitívumainak alkalmi kiemelései mellett Defoe könyvének további metafizikai vonatkozásai vannak. Ilyen a „más" *(heteron)* élménye, amely a regényben egy idegen lábnyom megpillantásakor jelentkezik a tizenhetedik fejezetben (a teljes mű negyvenkét fejezetből áll). Walter Paget híres, 1891-es könyvillusztrációja (lásd fent) is világossá teszi számunkra, hogy itt nem Rudolf Otto Istenre és szentre vonatkoztatott „egészen másáról" *(das ganz Andere)* van szó, hanem a „más" egy

[4] Uo. 98. o.
[5] Uo. 99. o.
[6] Uo. 100. o.

lecsökkent, az Ottoéhoz képest inverz, egyúttal „abszolutizált" formájáról, egy pszichikus és elementáris rettenetről, amely egyáltalán nem vonzó vagy lenyűgöző *(fascinans, fascinosum)*.

„Egy délben rendes körutamon éppen a csónak felé tartottam, legnagyobb megdöbbenésemre egy mezítelen emberi lábnyomot pillantottam meg. A lábnyom egész világosan rajzolódott ki a nedves homokban. Megálltam, szó nem jött a torkomra, olyan voltam, mint a villámsújtott, vagy mintha megfejthetetlen rémlátomás állná utamat."[7]

„Újra meg újra visszatértem a lábnyomhoz, hátha mégis látok valami újabb jelet vagy nyomot a közelében, vagy hátha csak a szemem káprázott és nem is emberi lábnyomot láttam. De akárhogy néztem, vizsgálgattam, világosan, minden kétséget kizáróan meg kellett állapítanom, hogy emberi láb nyoma. A homokban élesen látszottak a talp körvonalai, az ujjak, a sarok helye. Hogyan, mi módon kerülhetett ide ez a lábnyom, nem tudtam magyarázatát adni, még csak el sem tudtam képzelni.

A legkuszább gondolatokkal eltelve, szinte önmagamból kikelve és tökéletesen megzavarodva mentem vissza házamba. Riadtan lépkedtem, minden lépésnél hátra fordultam, minden bokrot, fát, minden fatuskót bizonyos távolságból embernek néztem. A talaj valósággal ingott a talpam alatt, annyira bizonytalannak éreztem magam. Nem is kísérlem meg előadni, milyen sok zavaros gondolat fordult meg ezekben az órákban a fejemben és felizgatott képzeletem mi mindent kavart fel lelkemben. A legvadabb és leghihetetlenebb gondolatok váltakoztak szinte másodpercenkint agyamban, egyszerűen nem voltam képes gondolataimat rendezni és az eseményt összefüggő egészként logikusan mérlegelni."[8]

Nem ilyen drámai módon, de a hétköznapi élet is tele van „mással", a metafizika e feledett alapgondolatával. Defoe így:

„Napok óta rágódtam már ilyen és hasonló gondolatokon, szemrehányásokon és következtetéseken, amikor hirtelen eszembe ötlött, hátha csupán a képzelet játéka volt az egész látomás, hátha a saját lábnyomomat láttam és attól ijedtem meg ennyire. Lehet, hogy akkor keletkezett ez a lábnyom, amikor csónakomból partraszálltam. Ez a gondolat kissé megnyugtatott és tovább szőttem a lehetőségeket, miért ne volna lehetséges, hogy valóban a saját lábnyomomat láttam, miért ne léphettem volna ki a csónakból éppen azon a helyen? Hiszen nem is tudok pontosan visszaemlékezni, hová léptem akkor és hová nem. Ha pedig valóban a saját lábnyomomról van szó, akkor ugyanolyan eszelős bolond vagyok, mint azok, akik rémhistóriát eszelnek ki kísértetekről és hazajáró lelkekről, végül pedig saját maguk rémülnek meg legjobban ezektől a bolond meséktől."[9]

---

[7] Uo. 111. o.

[8] Uo.

[9] Uo. 112–114. o.

„A rettegés szinte öntudatlanná tett, minden harmadik-negyedik lépésnél hátratekintgettem, sokszor már azon a ponton voltam, hogy ledobom hátamról a kosarat és rohanok be az erdőbe, hogy elrejtőzzem az üldözők elől. Olyan lehettem, mint aki valami nagy bűnt követ el és nem talál nyugtot lelkiismerete elől.

Kétszer, háromszor tettem meg már ezt az utat, de semmi különös nem történt, minden ugyanolyan volt, mint eddig. Fokozatosan nekibátorodtam és egyre világosabban kezdtem magyarázni önmagamnak, hogy az egész dolog nem lehet más, mint a képzelődés játéka, ami nem is csodálható ebben a trópikus környezetben és ennyi magányosan eltöltött esztendő után."[10]

A „más" mindenütt jelenlevő. Az említett elementáris-pszichikus változatán kívül vannak bennünk élő mások és van pozitív benső „másság" is (például a lelkiismeretünk), melyeknek körei az isteni „egészen másig" terjednek. Robinson például „más" a világhoz képest, amelyet maga mögött hagyott és amelyre egy idő után már nem vágyik. Útja sok tekintetben a „más" köreinek bejárása, az elementáris *heteron*-tapasztalattól, a formális „másságon" át egészen az isteni „másig". Sokkal inkább ez az útja, mint a metafizikai egyedüllét.

„Hosszú és keserves út vár rá: a teljes elszigeteltség okozta kétségbeeséstől előbb eljut a felebarátaitól nem függő másság megsejtéséig, végül pedig visszatér – de immár a legfelső másság perspektívájából – felebarátai szokványos másságába."[11]

Metafizikailag szólva és László András zseniális szavaival élve „a *heteron* fel nem ismert *auton*" (a „más" fel nem ismert önmagam).[12] Eszerint nincs „abszolút" más. Eltérően fogalmazva: a „más" végül is nem más. Ez azonban csak a legvégső valóságban igaz, megvalósítva. Az élet mechanizmusai ellenben úgy hozzák,

„Hazamentem és nem tudtam szabadulni a most már bebizonyosodott tény gondolatától, hogy igenis járt valaki ott, a partnak azon a részén, vagyis röviden szólva a szigeten más valaki is van rajtam kívül és ez a valaki minden pillanatban meglephet engem akkor is, amikor nem vagyok rá felkészülve. Valamit kell tennem a biztonságom érdekében, de hogy mit, azt nem tudom."[13]

„Erre a nagy és idegesen gyors munkára kizárólag egyetlen tény ösztökélt: az a lábnyom, amelyet a tengerparton láttam, mert azóta két teljes esztendő telt el anélkül, hogy bármi újabb jelét láttam volna, hogy rajtam kívül más ember is jár, vagy járt a szigeten. Ez a két év azonban már nem volt olyan nyugodt és kellemes, mint a megelőzők, mert szakadatlan kényelmetlen, szorongó érzések gyötörtek, hátha mégis itt lappang a közelemben annak a lábnyomnak a gazdája és csak az alkalomra vár, hogy rám törjön. Szigeti magános életem ilyen körülmények között meglehetősen

---

[10] Uo. 114. o.

[11] Andrei Pleşu: *A madarak nyelve.* Ford. Horváth Andor. Pécs, 2000, Jelenkor Kiadó /Dianoia/, 71. o.

[12] Lásd például László András: *Solum Ipsum. Metafizikai aforizmák.* Szerk. Buji Ferenc. Nyíregyháza, 2000, Kötet Kiadó, 20. o.

[13] Daniel Defoe: i. m. 114–115. o.

terhessé vált, amit csak az tud igazán megérteni, aki tudja, mit jelent az örökös rettegés egy ismeretlen, titokzatos ember jelenlététől."[14]

Defoe-nál az „én" és a „más" metafizikai problémájának megoldása főként Péntek személyében valósul meg a történetmesélés szintjén, aki *heteron*ból szolgálóvá, majd baráttá, valódi társsá lesz.[15] A korabeli puritán Anglia nagy félelmei, az „emberevők", a „vademberek" is fokozatosan átalakulnak Robinson gondolkodó-szemlélődő lényében:

„Lassan, gondolatokba merülve ballagtam vissza a szörnyű helyről. Annyira megrendített a borzalmas felfedezés, hogy szinte hitetlenül nézegettem hátra, hátha nem is igaz az egész. Megálltam és némán bámultam vissza, a rémséges kép nem akart eloszlani, megmásíthatatlan valóság volt és úgy égette a lelkemet, mintha a testem sütögették volna tüzes vassal. Felindulásomban könnyek szöktek a szemembe, megindultan adtam hálát Istennek, hogy megengedte, hogy életem javarészét olyan környezetben éljem le, ahol az ember nem süllyedt ilyen állatias teremtménnyé. Megköszöntem Teremtőmnek, hogy ha jelenlegi helyzetem nem is minősíthető valami rózsásnak, mégis annyi jóval és széppel vagyok körülvéve, hogy csak hálás lehetek érte, nem panaszkodhatom."[16]

„Vajon miféle hatalmi jogon, vagy milyen küldetéssel tolom fel magam ítélőbírónak és egyben ítéletvégrehajtónak ezekkel az emberekkel szemben, akiket csak én tartok bűnözőknek, holott Isten maga is jóváhagyta tetteiket már évszázadok óta, hiszen nem büntette meg őket, vagy talán éppen az Ő ítéleteit hajtják végre egymáson? Ezek a vademberek, úgy látszik a Gondviselés kifürkészhetetlen akaratából nem ismernek más irányítást, mint saját zabolátlan szenvedélyeiket és éppen ennek következtében lettek annyira elhagyottak és magukra maradottak már évszázadok óta.

De kérdés az is, helyes-e nyomban a legerősebb büntető eszközöket alkalmaznom az olyan emberekkel szemben, akik nyilvánvalóan nem ismernek és nem ismerhetnek más szokásokat, mint saját magukét és szomszédaikét."[17]

Szorosan az egyedüllét és a más transzformációjának témájához tartozik, amit Andrei Pleșu vetett fel *Minima moralia* című könyvének (1988) hatodik fejezetében. A szerző megkérdezi: az etika vajon csupán olyan szabályok összessége, amelyek a „másikkal" való viszonyt szabályozzák? Arra a megfontolásra jut, hogy nem. Álláspontja szerint a leghitelesebb etika születési helye pontosan az egyedüllét. Itt nem csupán a „másik" eleve létét figyelembe vevő, kényszerű, „technikai" és horizontális etika születhet, hanem egy autonóm, a „mást" szinte megteremtő, vertikális etika.

---

[14] Uo. 117. o.

[15] A társ szót olyan értelemben használjuk, amely túlmutat a „másikon". Kétségtelenül „más" is, de egység áll fenn vele. És ahogy az ember nem tekinti teljesen másnak a kezét vagy az ujjait, a törzsét sem. Noha más, mindegyik ő maga is. Ez nemcsak az emberi test egyik vagy másik, jobb és bal oldalára, avagy a gerincére igaz, hanem a „női párra" is.

[16] Daniel Defoe: i. m. 118–119. o.

[17] Uo. 122–123. o.

„Robinson rájön arra, hogy az erkölcs, ha meglessük létrejötte pillanatában, a maga *eredetében* kiváltképpen *alapozó:* olyan viselkedésmódot *létesít,* amely nem jogszerű, ha [csak] az együtt-lét puszta szabályzata. (…) az etika lényege szerint *otthon,* de nem az együtt-lét technikája, nem illedelmes megegyezés másokkal, hanem *robinzonád,* az egyedüllét terméke. (…) épp a jó egyedül-lakozás készsége teszi lehetővé az emberekkel való együtt-lakozáshoz szükséges összhangot vagy legalábbis szolidaritást. Nem véletlen, hogy akik magukban is megvannak, magányukban is kiegyensúlyozottan tudnak lakozni, azok képesek másokkal is a legjobban megférni, a legkiegyensúlyozottabban együtt lakni. Az egyedüllét a legjobb felkészülés a világban töltendő életre: nem menekülés, nem kivetkőzés – ahogyan általában hiszik –, hanem *propedeutika,* gyakorlat, *aszkézis.* A másokkal való összetartozás paradicsomi eufóriája felé vezető út merőben utópikus láz, ha az út nem halad át a »pusztaság« gyökeres, emberformáló élményén. Ezt az ősi leckét hagyta ránk az egyiptomi Makariosz és a pontoszi Evagriosz, a Kelet e »Robinsonjai«, akiknek »sziget-létében« földrészek találtak támaszt."[18]

„Az eredendő erkölcs nem annyira emberformáló, nevelő, normatív, mint inkább helyreállító, gazdagító, átlényegítő. Csak a világ »szűkös« a maga egyedüllétében. Támasztékul szüksége van egy őt kiegészítő metavilágra. Csak az az ember »szűkös«, akinek nem volt módja bejárni saját egyedüllétét, vagy aki mindössze a vele azonos regiszterbe tartozó másikkal *(der Andere)* folytat funkcionális párbeszédet. Amikor azonban ezt a másikat egy más regiszterbe tartozó *ganz Andere* [egészen más] váltja fel, a magára maradó nincs többé a szűkösség állapotában.

Robinson erkölcse a *ganz Anderes* (amaz ágostoni *aliud valde* [egészen más]) nézőpontjából elgondolt erkölcsi kritériumrendszer".[19]

Péntek személyén kívül Robinson több tekintetben megteremti a „mást", ám mindig anélkül, hogy abszolút értelemben vett mást hozna létre. Mindez a „más" eredeti, nem démoni, Isten általi születési helye és módja. E műveletek nemcsak valami már létező, adott dolog átalakításai, hanem a Teremtés jegyében állnak. Nemcsak kétkezi értelemben, hanem úgy, hogy a „másság" maga sem válik teljesen függetlenné, miként Isten esetében. S ez a tény vezet át bennünket a *Robinson Crusoe* ökológiai vonatkozásaihoz.

„Olyan elhagyatottság vett körül, hogy teljesen bizonyosra vettem, hogy soha hozzám hasonló emberi lény nem járt még ezen a tájon. Éppen ezért fokozódott bennem a vágy, hogy alaposabban is megismerkedjem azzal a földdarabbal, amelynek most kényszerű és egyedüli lakója vagyok."[20]

---

[18] Andrei Pleşu: i. m. 74. o. – „Az egyedüllét a legjobb felkészülés a világban töltendő életre" mondatrésszel kapcsolatban idézzük emlékezetünkbe, hogy a regény utolsó tizenhat fejezetében, harmincöt évi távollét után hazaérkezve, Robinson majd újra világkörüli utazásokat tesz, megismerve például Belső-Ázsiát.

[19] Uo. 75. o.

[20] Daniel Defoe: i. m. 73. o.

„Nem volt könnyű hozzászoknom az eddigi tökéletesen elzárt hely után az új kijáróval hozzáférhetővé, nyílttá tett lakóhelyhez, különösen éjszaka fogott el sokszor kényelmetlen érzés, hogy védtelenül ki vagyok szolgáltatva minden támadónak. De minél hosszabb ideje tartózkodom a szigeten, annál inkább bebizonyosodik, hogy én vagyok az egyetlen emberi lény rajta".[21]

Robinson nyit, egyre nyitottabbá és – látszólag ellentmondásos módon – egyre erősebbé válik, ám egyedüllétének, kitüntetett pozíciójának feladása nélkül, amint azt az iménti második idézet vége alapján is láthatjuk.

E nyíltság ökológiai velejáróit nem vették kellően tekintetbe, mert Robinson alakjára a természetet igába hajtóként néztek, aki kényszerűségekből – ezek is a „más" nagy birodalmába tartoznak – következően akar ura lenni a természetnek. A túlságosan könnyű és mindig könnyelmű pszichológiai-egzisztenciális magyarázatok révén ehhez hozzávették a gyarmatosítás és a brit birodalmi önteltség interpretációját valamint a „humánökológiai" tényt, hogy Péntekkel „Mesternek" (Úrnak vagy Gazdának) szólíttatta magát.[22] Félrevitték a regény ökológiai vonatkozásainak felismerését, átérzését.

Valóban fárasztóak a szigeten való berendezkedés első erőfeszítései, a fizikai túlélésért folytatott cselekedetek, az életért folytatott harc. Robinson azonban gondolkozó, kontemplatív létező is (habár kisebb mértékben, mint cselekvő), aki örül a természetnek, szemléli annak ünnepi, kegyelmi pillanatait és jelenségeit, s önérdekein túlmenően gondoskodik a környezetéről. Szereti azt, még kiélezett helyzetekben is.[23] Nem kizsákmányoló hódító. Nemcsak olvassa a Bibliát, hanem biblikus lény.

Nem vették észre, hogy az út, amit Robinson ökológiai tekintetben – egyedülléte mellett és a „más" kapcsán – bejárt, az a Teremtés, Isten teljességének, alapításainak és helyreállításainak *imitatió*ja, hasonmása és folytatása (az egyedülléttel és a „másokért" hozott áldozatokkal együtt). Robinson újraéli az isteni-emberi kultúra kibontakozását, a hagyományos mesterségek születését és gyakorlását, szépen sorban „Isten mesterségeit": tengerész, ács, vadász, kőműves, állattartó, írnok, földműves, fazekas, tanító, harcos, világutazó.[24] Végül „nyugalomban és békében"[25] – mondhatnánk: nem-fizikai egyedüllétben – megismeri, bejárja, magáévá teszi az egész világot.

Defoe *Robinson*ja nem csak a természet meghódításának története és alapvetően nem a civilizálás története. Önmagában véve a hódítás nem mond ellent a természet szeretetének. Félreértették azokat az őszinte sorokat is, amelyek a történeti építmény

---

[21] Uo. 76. o.

[22] Ennek értelmével kapcsolatban lásd Andrei Pleşu: i. m. 77–78. o.

[23] Lásd a 16. jegyzet fenti idézetét.

[24] A saját világ létrehozásának mesterségeiről főként az idézett kiadás 43–110. oldalán olvashatunk. A témával kapcsolatban bővebben lásd Jean Hani: *Isten mesterségei. Bevezetés a munka spiritualitásába.* Ford. Kocsi Lajos. Gödöllő, 2017, Sursum Kiadó.

[25] Daniel Defoe: i. m. 433. o.

alapjául szolgáló, mindannyiunk számára ismert élményt rögzítik: a természet és a környezet nem mindig orvosolja az ember metafizikai egyedüllétét. Egyszerűen képtelen rá. Nem a saját hibájából, hanem azért, mert kevés van bennünk Robinson erényeiből. A természetfeletti egyedüllét nem szorul orvoslásra, sokkal inkább ez orvosolhatja a természet kiszolgáltatottságát. Hősünk nem metafizikai szinten tételezte az egyedüllétet, ahova az valójában és végül is tartozik, inkább egy negatív magányélmény szintjén. Itt merülnek fel a „mások" és itt jelentkezik némi ellentét a természettel:

„(…) az erdő, mező, hegyek között a végtelen óceán foglya vagyok, örökre áthatolhatatlan sorompók közé szorított rab egy elhagyott, lakatlan vadonban".[26]

De Robinson Crusoe végül túllépett ezen az érzésen, a maga szintjén és módszereivel.

[26] Uo. 85. o.